

T. G. Masaryk kot mislec in Slovenci

IRENA GANTAR GODINA

POVZETEK

Prvi del članka je oris Masarykovih političnih in filozofskih razmišljanj o nacionalnem, socialnem in političnih vprašanjih tedanje Češke v okviru Habsburške monarhije, ki jih je zapisal v svojih 'zgodnejših' delih, to je, od 1882 do 1905. V drugem delu pa so orisana nekatera mnenja slovenskih izobražencev in kulturnikov o Masarykovem delu 'Češko vprašanje', ki je izšlo leta 1895 in je močno vplivalo na politične, filozofske in socialne poglede ne le slovenskih izobražencev, marveč tudi politikov. Vsi ti so v Masarykovih mislih skušali najti ideje za izboljšanje slovenskih nacionalnih in socialnih razmer v času pred 1. svetovno vojno.

ABSTRACT

T. G. MASARYK AS A THINKER AND THE SLOVENES

In the first part of the article the author presents a short survey of Masaryk's political and philosophical ideas regarding the national, social and political issues of the then Bohemia within the Habsburg Monarchy. Most of these were written in his 'earlier' works, from 1882 to 1905. In the second part some reviews and critical views on Masaryk's 'Česka otazka' (the Bohemian question), published in 1895, are presented. This work influenced not only the Slovene intelligentsia but also some Slovene politicians who tried to find in it the path and ideas for the improvement of the national and social conditions in the Slovenia.

Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) in njegova misel

Neformalno politično delovanje Masaryka kot realista se je začelo že pred 1890, ko je skupaj z Josephom Kaizlom, Karlom Kramářem in Gollom objavil realistični program dela¹, v katerem so imeli v načrtu predvsem izvajanje nove politike, ki naj bi temeljila na večji demokratizaciji, na večji povezanosti z ljudmi, ter bila predvsem neodvisna od vseh obstoječih strank. Toda že 1890 so tako Masaryk kot Kaizl in Kramář vstopili v Mladočeško stranko, ki ga je 1891 izvolila za poslanca v državni zbor. Kot poslanec je v državnem zboru predložil svojo vizijo češkega in slovanskega programa. Že leta 1893 so realisti prišli v spor s politiko mladočeške stranke, toda le Masaryk je iz stranke izstopil, medtem ko sta Kaizl in Kramář nadaljevala svoje politično delo v stranki. Masaryk je iz stranke izstopil zato, ker se mu je zdel politika

¹ Čas, 1890, št. 44 (Navih program lidového).

mladočeske stranke dvolična: "Bila je v Pragi druga in na Dunaju druga: doma so se poslanci razburjali, na Dunaju pa jih je vlada pridobivala z malenkostmi."²

Po vrnitvi v Prago se je odločil opustiti politično delo, oziroma začeti znova, z delovanjem med ljudmi, z drobnim delom.³ Predvsem pa se je v tem času posvetil znanstvenemu delu in začel namesto "Athenaeuma" izdajati list "Naše doba". V tem obdobju je izdal tudi svoja najpomembnejša dela s področja filozofije malega naroda: 1895 Češko vprašanje, Naša sedanja kriza, Jan Hus; 1896 Karel Havlíček in 1898 Socialno vprašanje. V delih je Masaryk prikazal svoja pojmovanja češkega narodnega vprašanja, razpravljal o poslanstvu naroda, o sredstvih in načinu, kako naj narod gradi in izpopolnjuje svojo kulturo, znanost, gospodarstvo in, ne nazadnje, politično delo.

Toda že leta 1900 je začel ponovno sodelovati v političnem življenju. Ustanovil je Češko ljudsko stranko, ki so se ji kmalu pridružili tudi nekateri naprednjaki, zato se je leta 1905 preimenovala v Češko napredno stranko. Kljub temu, da številčno ni bila posebej močna, pa je imela po Masarykovi zaslugi precejšen vpliv. Leta 1907 je bil Masaryk ponovno izbran za poslanca v državnem zboru, kjer se je zavzemal za široko narodnostno politiko, nastopal proti klerikalizmu in branil avtonomijo univerz.

Njegov ugled se je še povečal, ko je v zagrebškem procesu leta 1909 in Friedjungovem procesu leta 1910 razkrinkal avstrijsko protisrbsko politiko. O zagrebškem veleizdajniškem procesu je leta 1909 napisal brošuro "Tako imenovani vele-izdajniški proces v Zagrebu".⁴

Leta 1911 je bil ponovno izvoljen za poslanca in aktivno sodeloval pri razjasnjevanju Švihove afere.

Po začetku vojne je leta 1914 zapustil Prago in v Švici ustanovil Zagradični revolucijski komitet. Sam je skrbel za politično - diplomatske povezave z vladami zavezniških držav. Leta 1915 so Zagradični komitet preimenovali v Narodni svet, ki je imel svoj sedež v Parizu, vodil pa ga je dr. Edvard Beneš. Masaryk se je ta čas preselil v London, kjer je začel s Setonom-Watsonom izdajati tednik "The New Europe", ki je kmalu postal zelo vpliven. Leta 1916 je ustanovil Češkoslovaški narodni svet, ki je pred koncem vojne postal Začasna češkoslovaška vlada v Parizu. Predsednik te vlade je postal Masaryk, ki je 18. oktobra 1918 v imenu Začasne vlade proglasil češkoslovaško republiko, že 21. decembra istega leta pa je bil izvoljen za prvega predsednika češkoslovaške republike.

Kot predsednik republike je leta 1920 in 1925 izdal še dve obsežni deli Nova Evropa in Svetovna revolucija.

Umrli je 14. 9. 1937 v Pragi.

Masarykova filozofska razmišljanja niso toliko značilna po svoji izvirnosti ali iskanju nečesa novega, kolikor so značilna po svoji skrajni skeptičnosti in kritičnosti do skoroda vseh filozofskih struj in smeri⁵, ki so bile v takratni dobi aktualne. Zavračal je tako idealizem kot materializem, tako skrajni subjektivizem kot skrajni objektivizem. Bil je eden prvih, ki je na čeških tleh oziroma na češki univerzi predstavil francoski in angleški pozitivizem⁶ s Comtom in Spencerjem, ki predstavlja tudi temelj njegovih

² Karel Čapek, Pogovori s T. G. Masarykom, Ljubljana 1938, str. 108.

³ Die Zeit je 19. januarja 1895, št. 16, str. 46, objavil program drobnega dela na Češkem, ki ga je v časopisu Rozhledy prikazal B. Hořínek.

⁴ Tak znaný velezrádný proces v Záhřebě, Praha 1909.

⁵ Kritično o sodobnih filozofskih smereh je pisal v delu Humanitetni ideali (Idéaly humanitní, Praha 1901); uporabljen prevod L'idéal de l'humanité, Paris 1930. V delu je kritično ovrednotil socializem, individualizem, utilitarizem, pesimizem, evolucionizem ter delno pozitivizem. V posebnem poglavju se je dotaknil tudi Nietzschejeve filozofije ter temeljnih načel utilitarizma in utilitaristične morale.

⁶ V Čapkovi Pogovori s Masarykom pravi: "Ko sem predaval o Humu in Pascalu ter opozarjal na

lastnih znanstvenih preučevanj. Je temelj in ne le goli posnetek francoskega ali angleškega pozitivizma, kajti za Masaryka so bila enako pomembna čustva in intuicija - prav to pa je pri francoskih in angleških pozitivistih pogrešal. Masarykova filozofija tako ostaja na vmesni noti med skrajnim scientizmom, kjer v razmerju subjekt - objekt prevladuje objekt, ter idealizmom (Kant), kjer objekt ni nič, je le subjekt. Masaryk se je zavzemal za enakovredno sodelovanje obeh, subjekta in objekta, kar je imenoval sinergizem.⁷ Na teh temeljih je gradil svojo filozofijo religije, filozofijo etike, filozofijo zgodovine. Njegova najpomembnejša dela s tega področja so "Humova skepsa in verjetnostni računa" (1883), "Blaise Pascal, njegovo življenje in filozofija" (1883) ter "Temelji konkretne logike" (1884).⁸ V slednjem je skušal dokazati nezadostnost empirizma ter pozitivno - znanstvene slike sveta, saj je skušal najti tudi metafizično in religiozno dopolnilo znanosti. Kot resnično empirično znanost je proglasil le logiko, medtem ko je bil prepričan, da vsaka druga znanost temelji v psihologiji. Iz tega prepričanja je izhajalo tudi Masarykovo iskanje dopolnitve funkcije filozofije pri spoznavanju človekovih čustvovanj, kar je našel v religiji. Religijo je opredelil kot "glavno in vodilno duševno silo življenja". Zavzemal se je za religijo, ki bi bila zgrajena na znanstveno dostopni resnici; tako bi lahko postala predmet umskega oziroma racionalnega, to je notranjega presojanja in opazovanja. Masaryk si je prizadeval predvsem za vzpostavitev enakovrednega razmerja med subjektom in objektom, pri čemer mu je bilo najpomembnejše razmerje posameznik - bog. Do tega bi lahko prišli le z religijo, razrešeno spon uradne katoliške cerkve, to je, institucionalne religije, ki bi svoje mesto prepustila nepolitični, necerkveni, neinstitucionalizirani religiji. Trdil je: "Naše vero vanje mora biti prepričanje, ne vera," torej "prepričanje, utemeljena in ne slepa vera".⁹ Tu je videl možnost nove etike, ki naj bi bila v najtesnejši povezavi z novo religijo: "Hočemo višjo nravnost! Naše verstvo se mora razodevati v višjih in plemenitejših nravnih nazorih, nravnost mora biti nad bogoslužbo!"¹⁰ Višja nravnost je Masaryku pomenila tudi "upor proti materializmu", zato "... verstvo ne sme biti materialistično... Gmota ni izvir nravnega zla, ampak duh; zato premagujemo materializem z višjim nravnim in verskim življenjem, z duševnim življenjem."¹¹ Masaryk je postavil religijo v središče nacionalnih, političnih in socialnih zahtev svojega naroda, zato se je zavzemal predvsem za "narodno religijo". Kot zgled je navajal reformacijsko gibanje Jana Husa in Češke brate, pri katerih je doseglo "versko reformacijsko stremljenje vzorno popolnost. S tem je bila dana smer novemu verskemu stremljenju: nraвна, praktična".¹² Masaryk je bil prepričan, da je na Češkem prišlo do verske krize zato, ker "smo kot narod začeli versko in cerkveno revolucijo, toda svoje narodne verske naloge nismo dovršili, marveč jo naravnost opustili".¹³ Z novo religijo je postavil tudi zahteve po socialnih in političnih reformah: "... potrebujemo višjo nravnost, nego se je doslej razvila, potrebujemo višjo vero, vero, ki bi ustrezala teoretični znanosti in praktično višjemu nravnemu prizadevanju naše dobe, prizadevanju po resnično demokratičnih in

Comta, sem skušal vedoma obrniti pozornost na francosko in angleško filozofijo." (Str. 89.)

7 O Masarykovem sinergizmu je obširnejši pregled napisal Inocenc Arnošt Blaha v delu "T. G. Masaryk, sa vie, sa politique, sa philosophie", Paris-Praha 1923, Edition Orbis, predvsem v poglavju "T. G. Masaryk, Philosophie du synergisme", str. 101-164.

8 T. G. Masaryk, Zakladové konkretne logiky, Trident a soustava ved, Praha 1885.

9 T. G. Masaryk, V boji o náboženství, Praha 1904, v prevodu "V boju za vero", Naši zapiski, let. III, 1904-1905, str. 4-7, 19-21, 35-38, 51-54, 67-71, 102-104, 135-138 (prevedel Dragotin Lončar).

10 Naši zapiski, 1904-05, str. 67.

11 Prav tam, str. 51.

12 Prav tam, str. 67.

13 Prav tam, str. 138.

političnih reformah.¹⁴ Te zahteve so vseskozi ostale v ospredju njegovega znanstvenega in političnega delovanja tudi vnaprej.

Vsa ta razmišljanja - tako filozofska kot religiozna - so bila tudi del razmišljanj o humanitetnem idealu,¹⁵ ki se je izkazal kot osrednja ideja celotne Masarykove filozofije.

Humanitetni ideal je Masaryk proglasil za "temelj vseh novodobnih teženj in zlasti tudi narodnih, kakor že vemo iz Kollárjevega izreka: 'Zakličeš li Slovan, naj se ti vedno odzove Človek'. Od renesanse in reformacije počenši se ustaljuje ta novi etični in socialni ideal poleg krščanskega; ta -ideal postaja kmalu protikrščanski in nadkrščanski: človek - ideja humanitetna, humanizem." Bistvo novega humanitetnega ideala je videl Masaryk v dejstvu, da je pravzaprav ta ideal nekaj naravnega. "Iščejo se temelji prirodne vere in bogoslovja, prirodnega prava in npravnosti, prirodnega (prvotnega) stanja družbe, države, in končno se filozofija opira na prirodni 'zdravi', 'splošni' razum in umetnost stalno bolj živo išče prirodu. Humanitetni ideal je, z eno besedo, nov ideal proti zgodovinsko danemu, staremu."¹⁶

Humanitetni ideal se je povezoval z vsemi takratnimi perečimi problemi, to je, z nacionalnim vprašanjem, s socialno politiko, s konkretnimi političnimi problemi pa tudi z raznimi idejnimi gibanji tedanje dobe. V največji meri pa je humanitetni ideal povezoval z usodo naroda oziroma z narodnostno idejo. V Uvodu v delo "Humanitetni ideali" je zapisal: "Humanitetna ideja se v naši dobi pojavlja kot narodnostna ideja. Razumljivo postaja dejstvo, da namreč ni nujno, da si ti ideji nasprotujeta in da bi ravno narodnost, prav kakor človek - posameznik, ne mogla biti humana, humanitetna." Masaryk je večkrat poudaril, da nacionalno vprašanje pojmuje podobno kot Palacky, ki je v prvi vrsti videl človeka in šele potem ugotavljal njegovo nacionalnost. Znana je misel Palackeja, ki jo je uporabljal tudi Masaryk: "Raje imam dobrega Nemca kot slabega Čeha."

V sklopu razmišljanj o humanitetnem idealu je Masaryk obravnaval tudi idejo mednarodnosti in kozmopolitizma. Mednarodnost je povezoval s humanitetno idejo, da je "vsak narod enako upravičen truditi se za človeštvo; iz tega vznika misel svetovne organizacije vsega človeštva". Svetovno organizacijo pa si je predstavljal kot svobodno mednarodno organizacijo, "v katero bi vstopili vsi civilizirani narodi z zahtevo po svoji avtonomiji". S tem je zavrnil idejo liberalističnega kozmopolitizma in poudaril, da je to čas, ko je "narodnostna ideja potisnila v ozadje idejo države", kar je bilo v neposredni zvezi z mislijo, da je "hkrati z narodnostno idejo oznanjal 'slovanski kozmopolitizem', kakor ga je Havlíček pravilno imenoval... Zgodovina pa uči, da ni samo v manjšem, ampak da je tudi v večjem enostranski centralizem škodljiv, da mora biti oživiljen z avtonomijo naravnih, gospodarskih, kulturnih in tudi narodnostnih celkov. Danes se starejši kozmopolitizem, kakor ga je oznanjal liberalizem, umika pravilnejšemu stremljenju po mednarodni organizaciji svojepravnih kulturnih narodov. S tem stopa država v ozadje pred narodno idejo."¹⁷

Svojo narodnostno filozofijo je Masaryk najobširneje, v povezavi z etiko; religijo, socialnim vprašanjem in s filozofijo zgodovine, prikazal v delu "Češko vprašanje", pa tudi v drugih, nič manj pomembnih delih.¹⁸

¹⁴ T. G. Masaryk, *Vera in človeška družba*, Izbor iz predavanj na češki univerzi, v Masarykova čitanka, uredil J. Orožen, Ljubljana 1930, str. 49.

¹⁵ T. G. Masaryk, *Idéaly, humanitní*, Praha 1946, str. 8.

¹⁶ Prav tam, str. 9.

¹⁷ Prav tam, str. 10.

¹⁸ Filozofijo zgodovine češkega naroda in filozofijo malega naroda je obravnaval predvsem v delih: 1894 Jan Kolár; 1895 Jan Hus; istega leta je izdal *Naše nynejší krise in Pád strany staročeské a počátkové*

Filozofijo zgodovine češkega naroda je podrobno obdelal in razložil v delu "Češko vprašanje", v katerem, kot je sam poudaril v Predgovoru, narodnega vprašanja "ne obravnava v političnem smislu ali v smislu politične prakse, marveč predvsem kot sociološko analizo teh vprašanj..."¹⁹ Pomembno pa je predvsem zaključno poglavje z naslovom "Pomen našega narodnega in zgodovinskega preporoda. Humanost, ki kot celota predstavlja predvsem poziv češkemu narodu, naj ostane humanitetni ideal, za kakršnega so se zavzemali že Dobrowsky, Kollár in Palacky, "celoten smisel našega narodnega življenja".

V povezavi z nacionalnim vprašanjem se je Masaryk dotaknil tudi problema reševanja socialnega vprašanja, ki ga je enačil, kar je vseskozi poudarjal, s češkim oziroma nacionalnim vprašanjem. Socialnega vprašanja ni obravnaval le kot reševanje zgolj konkretnih vprašanj in problemov delavstva, marveč predvsem kot emancipacijo družbe, v kateri (katerikoli) narod živi in dela. Zavzemal se je za celovito emancipacijo, to je, za emancipacijo od cerkve, od lastnega nacionalizma kakor tudi za emancipacijo v smislu nacionalne avtonomije. Vse to naj bi bilo izvedljivo z izvajanjem narodno - socialne politike, ki je v tesni povezavi z narodno filozofijo. Program narodne in s tem socialne politike je Masaryk podal v programu realistične stranke leta 1900, ko je s somišljeniki ustanovil Češko ljudsko stranko, in jo leta 1905 preimenoval v Češko napredno stranko.

Realizem je opredelil kot novo kritično in znanstveno smer in metodo, ki naj bo prisotna na vseh področjih družbenega dogajanja, od kulture do politike. Glavna politična načela realizma je pojasnil v Češkem vprašanju: "Humaniteta kot zahteva po socialnih reformah...", saj je "socialno vprašanje v bistvu češko vprašanje - narod, ki si je izbojeval svojo narodno cerkev, narod, ki se je dvignil za ideale svojih prednikov, bi lahko z rešenim socialnim vprašanjem izpolnil veliko in najbolj narodno dolžnost".²⁰ Ena programskih točk je bila tudi ta, da si je realistična stranka prizadevala, v skladu z idejami Palackega, "v sporazumu z Nemci doseči državno - pravno samostojnost čeških dežel": Politični program realistov je predvidel tudi socializacijo češke politike, češke kulture, kar naj bi bilo, po Masaryku, "dosledno nadaljevanje idej narodnega preporoda: humanitete danes ne moremo pojmovati abstraktno in ekstenzivno, humaniteta danes pomeni delati tudi za tiste, ki smo jih doslej pri kulturnem delu izločevali..."²¹ Kajti, ko so opredelili realizem, je bila temeljna opredelitev realizma naslednja: "Realizem je protest proti monopolu izobrazbe, realizem hoče znanstveno in filozofsko izobrazbo socializirati. Odtod tudi politični realistični program - predvsem izdatne socialne reforme, kulturno delo, notranja politika." Zato realizma nismo opredelili kot stranko, marveč predvsem kot smer in metodo, ki naj bo protiutež "pretiranemu historizmu... Stvari, ne zgodovina, stvari, ne razvoj, so realizem, kakor ga razumem..."²²

Ena bistvenih točk programa realistične stranke je bil boj proti liberalizmu in s tem, po Masaryku, tudi boj proti njegovi posledici, klerikalizmu.

Z delom "Samomor kot množični družbeni pojav moderne civilizacije" je že 1881 češki javnosti predstavil moderno sociološko delo, v katerem je podal kritiko liberalistično - indiferentističnih nazorov, ki so človeka potisnili iz sveta duhovnih vrednot v svet materialnosti in ga duhovno ter čustveno povsem zbegali. (Masarykova teza je, da je prav s spoznanjem tega dejstva zaslutila svojo možnost cerkev, ki je v takem položaju uspela pridobiti tako politični kot kulturni vpliv nad množicami ter skušala obvladati

smeru novych; 1896 Karel Havlíček, Snahy i tužby politického obrození a naše reformace; Česká otázka, delno pa tudi v delu Otázka sociální.

¹⁹ T. G. Masaryk, Česká otázka, Praha 1895, ponatis Praha 1969, str. 7.

²⁰ Prav tam, str. 220.

²¹ Prav tam, str. 172-173.

²² Čapek, str. 130.

tudi šolstvo, znanost, kulturo.) Zaradi obojestranske nevarnosti, ki sta jo predstavljala liberalizem in klerikalizem se je Masaryk zavzel za novo, humanizirano etiko, za novo, neinstitucionalizirano religijo, ki bi bila človeku v oporo pri nenehnem izpopolnjevanju samega sebe ter pri humanizaciji celotnega človeštva.

Med pomembne točke programa stranke je Masaryk prišteval tudi konkretno rešitev socialnega vprašanja, ki ga je povezoval z etiko in humanitarnimi načeli, kakor tudi z nacionalnim vprašanjem. Dobro je poznal in se zavedal temeljnih problemov in nerešenih vprašanj češkega pa tudi evropskega delavskega razreda, toda v rešitvi socialnega vprašanja je iskal predvsem višje vrednote oziroma je ta problem zvedel/zožil na etično vprašanje. V "Českem vprašanju" je zapisal: "Socialno vprašanje ni le delavsko vprašanje. Socialno vprašanje ni le vprašanje enega razreda ali enega sloja; to je vprašanje vseh. S tem, da delavcu daš, sicer pod pritiskom, splošno volilno pravico, problem rešiš le delno in negativno; problem moramo reševati celovito, kar pomeni dati duhu premoč nad materijo, kar spet pomeni pregnati egoizem. Problem socialnega vprašanja je morala - nemorala, to je vprašanje nasilja in dejavne humanosti."²³ Svoje stališče do socialnih problemov je navezoval tudi na odnos do socialistične misli oziroma marksizma nasploh. Že 1895 je o socialni demokraciji zapisal: "Organiziranje socialne demokracije nas neposredno vzpodbuja vse in ne le politične stranke, da bi vzeli človeškost zares... Nekateri vodje so sicer menili, da zahtevajo dovolj, če podpirajo nastanek posebne nacionalne delavske stranke. Delavstvu namreč očitajo mednarodnost in breznacionalnost. Vendar pa delavstvo, ki je vstopilo v mednarodno organizacijo socialne demokracije, ni ubralo druge poti, kot so jo de facto šli in jo še gredo književniki ipd., to je pot, po kateri se je razvijala naša literatura. Ni treba posebej omeniti, da je tudi kapital organiziran mednarodno.

Naši delavci so prav tako odvisni od nemških socialno demokratičnih idej, kot so bili naši voditelji odvisni od nemške prosvetljske filozofije... To, kar je bil našim literatom Herder, je našim delavskim voditeljem Marx."²⁴

Tudi očitkov o breznarodnosti socialne demokracije Masaryk ni mogel sprejeti, saj je menil, da "naša buržoazija ni nič bolj narodna kot delavstvo, če ni celo manj narodna. Zato so vsi očitki o breznarodnosti prazni. Dokler naša literatura in žurnalistika ne bosta skrbeli za duhovno hrano delavstva, toliko časa ne bo vzrokov za takšno obtožbo." Masaryku je bil torej praktični, minimalni program socialne demokracije blizu in sprejemljiv, medtem ko filozofskih in socioloških temeljev socialno demokratičnega programa ni mogel sprejeti. Izhajal je iz stališča, da se je filozofija socializma razvila iz klasične filozofije, in iz te filozofije 18. in 19. stoletja so potem socialni demokrati črpali materialistične nazore, kajti "t. i. historični materializem so imeli teoretski temelj socialistične politike in filozofije sploh. Pri vprašanjih celovitega svetovnega nazora, pri vprašanjih o poslednjih človekovih stvareh, seveda ne more biti kompromisa... zato samo preprosto ponavljam, da sem odločen nasprotnik materialističnega svetovnega nazora... Zato razlikujem zahteve in posamezne točke socialno demokratičnega programa ter socialnodemokratična načela; delam razliko med pravičnimi zahtevami tlačnega delavstva in med njemu tujo filozofijo, ki mu jo vsiljuje družbena nepravičnost in naša lenoba."²⁵

Kritične pripombe k Marxovim in Engelsovim nazorom je Masaryk podal v obsežnem delu "Socialno vprašanje"²⁶ ter v delu "Humanitetni ideali", v katerem je

²³ Česká otázka, Praha 1967, str. 231.

²⁴ Prav tam, str. 232.

²⁵ Prav tam, str. 234.

²⁶ T. G. Masaryk, Otázka sociální, Praha 1898; nemška izdaja z naslovom Die philosophischen und

socializem in historični materializem obravnaval z različnih vidikov. Svojo kritiko je tu usmeril predvsem na marksistično pojmovanje posameznika in na njegovo vlogo v okviru celotnega človeštva in zgodovine, kar vse je utemeljeval predvsem s citati Feuerbacha in Hegla. Najpomembnejša misel tega "pregleda" se zdi ta, da sta Marx in Engels dvignila "proletarsko množico nad posameznika, to je, da posameznik, 'jaz' nima, glede na množico, nobenega pomena".²⁷ Zato se mu historični materializem zdi absolutno antiindividualističen, kajti prav zato zavest in individualna zavest nimata za socialiste nobenega pomena. Kar je pomembno, je kolektivna zavest, zavest proletarskih množic. Kot je razvidno, je bil Masarykov poglavitni očitek Marxu in Engelsu ta, da sta ukinila posameznika, vsako posameznikovo iniciativo, delovanje, mišljenje, zavest ter uvedla neko imaginarno množico. "Ukinitve" posameznika je bil očitek, ki ga je naslovil tudi na katoliško vero s tem, da so kristjani iskali ideal v bogu, Marx in Engels pa sta iz človeka napravila proletarca. "Tako je proletariat postal za humaniteto to, kar je bog za vernike."²⁸

Antiteza socialističnemu kolektivizmu je bil za Masaryka skrajni individualizem, ki ga je prav tako odločno odklanjal.

Predvsem pa je treba poudariti, da je v praksi pokazal dovolj razumevanja tako za delavsko vprašanje samo kakor za češko socialno demokratično stranko. Že leta 1900 je ob stavki rudarjev v Kladnu aktivno podpiral njihove zahteve po boljših delovnih razmerah in 8-urnem delavniku. Leta 1905 je sodeloval na zboru češke socialne demokracije v Pragi, kjer je podprl njihove zahteve po splošni volilni pravici, že naslednje leto 1906, pa sodeloval v cestnih demonstracijah skupaj s socialnimi demokrati, medtem, ko so socialni demokrati podprli njegovo izvolitev v državni zbor leta 1907.

Masarykov odnos do delavstva, do socialne demokracije pa tudi do marksizma je najboljše orisal sam z besedami: "Vedno sem za delavce in delovne ljudi sploh, često sem za socializem in redko za marksizem."²⁹

V okvirih svoje praktične, politične filozofije je skušal najti tudi argumente za proavstrijsko naravnano politiko, kar bi lahko deloma pripisali tudi vplivu Palackega in Havlička. Problem malega naroda - kar je najbolj natančno obdelal v "Češkem vprašanju" - je povezoval z Avstrijo, kajti vseskozi je bil prisoten strah, da bi v primeru propada Avstrije Češko anektirala Nemčija. Obenem tudi ni imel nikakršnega zaupanja v Rusijo in je bil zato dolgo časa prepričan, da je usoda češkega naroda vezana predvsem na usodo monarhije. Od Dunaja je zato zahteval pravično narodnostno in gospodarsko politiko, se zavzemal za močno, demokratično in civilizirano državo ter bil velik nasprotnik centralizma. Toda že zgodaj je uvidel temeljno nasprotje med Češko in Avstrijo, kar je bilo v nasprotju z idejami Palackega, kajti menil je, da je Avstrija ne le politično, marveč tudi moralno vprašanje. Prepričan je bil namreč, da si češki narod ne more pridobiti neodvisnosti, če se v celotni Evropi ne začne demokratizacija in se ne okrepijo in razrešijo socialni boji. Masaryk se je vseskozi zavzemal tudi za "deavstrizacijo" Češke ne le na področju ustave, marveč na področju celotne administracije. Z aneksijsko krizo leta 1908 pa se je Masarykovo prepričanje v nujnost obstoja monarhije precej omajalo, zlasti zaradi vedno večjega germanizacijskega pritiska. Nezaupanje pa se je po veleizdajniškem in Friedjungovem procesu leta 1909 še poglobilo, tako da je bilo njegovo politično delo posvečeno le še ozkim češkim interesom.

²⁷ sociologischen Grundlagen des Marxismus. Studien zur sozialen Frage, je izšla 1899 na Dunaju.

²⁸ *Idéály humanitní*, Praha 1946, str. 14.

²⁹ Prav tam, str. 18.

³⁰ Čapek, *Pogovori...*, str. 113.

Kritični pogledi slovenske politike na Masarykovo delo Češko vprašanje

Masaryk je bil za mnoge Slovence osebnost, katere nazorom in delu so posvečali veliko razprav, predvsem negativnih s strani katoliške inteligence. Tako je že sam izid dela **Samomor kot množični pojav**³⁰, na Slovenskem vzbudil veliko razprav, predvsem negativnih s strani katoliške inteligence. Med prvimi, ki je polemiziral z Masarykovim razumevanjem liberalizma, klerikalizma in odnosa do religije, je bil Anton Mahnič v Rimskem katoliku leta 1893 (**Kdo je dr. Masaryk?**). O istem delu je kritično pisal tudi Frančišek Ušeničnik v Katoliškem obzorniku leta 1903 (**Katoliška cerkev in kultura. Masaryk o samomoru**), leta 1908 pa tudi o Masarykovem razumevanju religije (**Ateizem in religija. Masaryk o naboženstvu**).

Izid Masarykovega dela Češko vprašanje leta 1895 je na Slovenskem sovpadel ne le z odgovorom slovenskih dijakov na germanizacijo, s tem da so se raje odločali za praško, to je, slovansko univerzo,³¹ marveč tudi s problemom poskusa Slovencev uvesti slovenski jezik na celjsko gimnazijo, kar je še poglobilo spore med Nemci in Slovenci na Slovenskem.³²

V takih razmerah je bilo Masarykovo delo na Slovenskem sprejeto s simpatijami in tudi mnogimi pričakovanji. Ta so temeljila predvsem na Masarykovih pojmovanjih malega naroda, socialnega vprašanja in predvsem naravnega prava. Prav v teh nazorih so mnogi slovenski izobraženci in politiki iskali, in nekateri tudi našli, odgovore na vprašanja, ki so se na Slovenskem zastavljala že leta in leta.

Sprva so se na Slovenskem sprva pojavile samo pozitivne ocene Češkega vprašanja, medtem ko so se bolj kritični zapisi pojavili kasneje, po letu 1906, predvsem pa po letu 1912, ko se je iz Prage začela vračati druga generacija praških študentov.

Med prvimi je o Češkem vprašanju takoj po izidu poročal sicer zelo na kratko Matija Murko.³³ V delu ni videl le praktičnega političnega razmišljanja o češkem vprašanju, marveč predvsem filozofske temelje nacionalne zavesti. Delo je označil kot ključ razumevanja novejšje češke zgodovine, kulturnega gibanja in t.i. literarne revolucije ter ga slovenskim bralcem toplo priporočil.

Dve leti po izidu je v Ljubljanskem Zvonu objavil svoja razmišljanja dr. Ivan Žmavec, filozof in sociolog, ki je bil eden prvih slovenskih Masarykovih študentov. V članku "Masaryk - slovanski filozof"³⁴ je povzel temeljne točke Češkega vprašanja in dodal tudi svoja razmišljanja o Slovencih kot o malem narodu. Tudi v Novi Dobi, glasilu slovenskih, hrvaških in srbskih študentov v Pragi, je Žmavec razpravljal o slovenskem vprašanju kot vprašanju malega naroda. Tako kot Masaryk je nacionalno vprašanje izenačil s socialnim, kajti "če socialno vprašanje obsega vse probleme tičeče se človeka kot človeka, razume se, da obseza i narodno vprašanje... Tako je po naši terminologiji narodno vprašanje integralni, bistveni del obče človeškega, socialnega vprašanja." Zato je postavil enačaja: "Ako smo torej socialni političarji, smo to zaradi

³⁰ Selbstmord als Massenerscheinung der Modernen Civilisation, Wien 1881

³¹ Gl. Irena Gantar Godina, Slovenski doktorji v Pragi od 1882-1916, Zgodovinski časopis, let. 44, 1990, št. 3, str. 451-456.

³² Kratko notico o tem problemu je napisal tudi Masaryk: Schvaleni rozpočtu s položkou pro školu v Celji - Sbliženi Jihoslovani a konservativcu, Naše Doba, vol. II, 1895, str. 1018-1019.

³³ Matija Murko, Masaryk T. G. Česka otázka, Ljubljanski Zvon 1895, str. 327-328.

³⁴ Ivan Ž. (mavec), Masaryk - slovanski filozof, Ljubljanski Zvon 1897, str. 606-610.

tega, ker smo narodnjaki, Slovenci."³⁵

Kasneje je Žmavc sicer polemiziral z Masarykom, toda ne v zvezi z nacionalnim in socialnim vprašanjem oz. vprašanjem malega naroda, marveč v zvezi z vprašanjem sodelovanja s socialdemokracijo, v kateri je videl "avantgardo kapitalistnega židovstva".³⁶

Prva generacija praških študentov, Dermota, Lončar in Ferfolja, pa je na temeljih Masarykovega dela oz. Masarykovih naziranj zgradila in utemeljila svoja idejna in programska izhodišča, ki so jih objavili leta 1901 v Poslanici slovenski mladini.³⁷ Poslanica ni bila le poziv slovenski mladini, kako delati in delovati, marveč je neke vrste slovenska inačica Masarykovega programa realistične stranke. Je dokument, ki dokazuje, da so nameravali slovenski realisti uveljaviti Masarykove nazore tudi na Slovenskem. Osrednji del Poslanice je Lončarjev prispevek **Naše filozofično stališče nasproti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji**, ki ni le pregled kulturnega, političnega, socialnega in gospodarskega položaja na Slovenskem, marveč je tudi njegovo najobširnejše, jasno in povsem dodelano stališče do vseh pomembnejših problemov in vprašanj na Slovenskem, ter deloma tudi vizija delovanja te neformalne skupine.

V prispevku se je Lončar opredelil do socialnega in nacionalnega vprašanja, do slovanske vzajemnosti, do socializma in socialne demokracije, do vere, klerikalizma in liberalizma. Predvsem v delu Češko vprašanje je našel za Slovence dovolj sprejemljivo razumevanje socialnega in nacionalnega vprašanja, oziroma razumevanje problemov malega naroda. Tako kot Masaryk v Češkem vprašanju, je tudi Lončar zatrdil, da nam "narodnost ni nikak malik, imamo še druge, obsežnejše ideje, in da jih dosežemo, treba mednarodne vzajemnosti. Zato postaja mednarodnost bolj in bolj naravni faktor kakor narodnost, ne kot negacija narodnosti, marveč kot solidarnost in narodnostna strpnost, kot sredstvo v doseg skupnih kulturnih interesov."³⁸

Lončar je opredelil svoje stališče tudi do slovanske vzajemnosti, ki se ni razlikovalo od Masarykovega: "Kritičneje gledamo na slovanstvo in slovansko vzajemnost...", in tako kot Masaryk poudaril, da je treba na slovansko vzajemnost gledati trezno, in predvsem zelo skeptično na panslavizem in na vlogo Rusije kot vodilne slovanske države.

Pravzaprav so sprejeli vse, kar je Masaryk zapisal o nacionalnem, socialnem vprašanju, o slovanski vzajemnosti, o kulturni in socialni preobrazbi malega, tj. slovenskega naroda ipd. Prav ta nekritičen povzetek Masarykovih tez so kasneje nekateri slovenski izobraženci in politiki kritizirali in poudarili, da je nekritično prevzemanje idej oz. rešitev, ki so izhajale iz čeških razmer, za slovenski narod lahko zelo škodljivo. Eden prvih, ki se je oglasil, je bil Henrik Tuma, od 1908 social demokrat, ki je v Našem listu objavil vrsto kritičnih misli ne le o slovenskih realistih, marveč tudi o Masaryku. Tuma je proti Masaryku nastopal predvsem kot socialist, kot član socialno - demokratske stranke, tako da so bile njegove kritike naravnane predvsem na Masarykovo delo Socialno vprašanje in njegov odnos do socializma.

Sicer pa je najostrejši "napad" doživelo Masarykovo delo leta 1913 v Omladini, izpod peresa Albina Ogrisa,³⁹ enega najradikalnejših članov Narodno - radikalnega

³⁵ Ibid.

³⁶ Pismo Ivana Žmavca Dragotinu Lončarju ob smrti Antona Dermote, Praga, 30.5.1914. Pismo hrani g. Marko Prepeluh, sin Albina Prepeluha, tesnega sodelavca slovenskih realistov.

³⁷ Kaj hočemo - Poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901. Tudi Masaryk je izdal brošuro s podobnim naslovom Jak pracovat? Prednášky z roku 1898, Praga 1898-1899. Nav.d., str. 13

³⁹ Ni vse zlato kar se sveti, Omladina 1913, str.9-16

gibanja, v Omladini.

Albin Ogris je pripadal drugi generaciji slovenskih študentov na praški univerzi, kjer je študiral pravo in obiskoval predavanja iz sociologije. Šele po letu 1918 se je vrnil iz Prage v Ljubljano, kjer je na novoustanovljeni univerzi predaval politično ekonomijo.

V Omladini so bili Masarykovi nazori največkrat objavljeni kot pozitivna predloga narodno-radikalnega delovanja, zato so bila Ogrisova razmišljanja pravzaprav nekaj posebnega. Z vso silovitostjo se je lotil celotnega Masarykovega opusa, od socioloških, filozofskih vse do narodno - kulturnih razmišljanj in del. Prve Ogrisove kritične misli so veljale Masarykovemu delu Samomor kot množični pojav, ki ga je označil kot "zastarelo monografijo", saj ima "že katoliška znanost o tem problemu boljša dela".⁴⁰

Kritičen ni bil le do Masarykove filozofije zgodovine češkega naroda in humanitetnega ideala; zelo kritičen je bil tudi do del Konkretna logika in Jan Hus, pa tudi do programa češke realistične stranke.

Največ pozornosti je posvetil delu Češko vprašanje, ki - po Ogrisu - temelji na dveh temeljih, na filozofskem in versko-zgodovinskem; Masaryk je, po njegovem mnenju, realistično filozofijo utemeljil tako, da je "Comteov pozitivizem popravil s St. Millovim psihologizmom, Spencerjev agnosticizem z versko evolucijsko teorijo in iz te zmesi se je porodila realistična filozofija. Le da je zamenjala socialno mehaniko in statiko družabnega dogajanja s statiko morale, etike in religije...".⁴¹

Obenem je Ogris menil, da Masaryk "operira z etiko in enakimi stvarmi ne kot s socialnim produktom, temveč kot s človeku imanentnim in transcendentnim momentom, kar je, po Ogrisu, vse prej kot realistično. Menil je, da s tem Masaryk "potvarja zgodovino, da najde tam svojo historično paralelo in proglasi potem svoj izum za edino pravo češko narodno filozofijo".⁴² Ogris je bil tudi oster nasprotnik Masarykove definicije humanitete, ki naj bi bila filozofski temelj češke reformacije in obenem njen cilj. Trdil je, da je Masaryk zamenjal naravopravno humaniteto s konca 18. stol. s humaniteto češke bratovske enote, ki pa je idejo humanitete prevzela predvsem od Herderja. Skliceval se je na najnovejša dognanja dr. Golla, ki so dokazovala, da je prava češka humaniteta temeljila prav na svetem pismu. Ogris je tudi menil, da je bila njihova ideja humanitete predvsem Herderjeva in zato v bistvu nemška ideja, ideal nemške romantike. Ob tem se je vprašal "Ali to ne diši malo po dogmatizmu, če se predpisuje izmišljeni ideal za ideal 'celega človeštva'?"⁴³ Prepričan je bil, da kaže delo Češko vprašanje "češki ideal kot misel ljudskega bratovstva in demokratične enakosti", medtem ko je v Janu Husu problem že verski. Najpomembnejše pri tem se zdi Ogrisu prav dejstvo, da iz vsega povedanega izhaja, da temelji realizem "na verskem stališču, medtem ko je narodnost v tem primeru ('v najugodnejšem slučaju') le še na drugem mestu. V tem je Ogris videl osrednji problem, posebej za narodne radikale, ki so narodnost vseskozi postavljali na prvo mesto v svojem programu. Ob tem je pozval svoje kolege v struji, naj ne verjamejo v realistično frazo "problem malega naroda", kajti "praktično se ozirajo realisti v prvi vrsti na verski moment in ne morejo najti dosti besed, da očrtno narodnostni boj, ki je in mora biti po svojem svojstvu agresiven ako naj zmaga".⁴⁴

⁴⁰ Nav.d., str. 10

⁴¹ Nav.d., str. 11

⁴² Nav. d. str. 12

⁴³ Nav. d. str. 13

⁴⁴ Nav.d., str. 12

Svoja kritična razmišljanja je Ogris zaključil z razmišljanjem o položaju slovenske mladine in izrazil bojazen, da morda tudi tokrat "vlečejo bolj vznesene besede kot stvarno presojanje dejanskega položaja, kakor da se pripravlja novo masarykovanje". Zavzel se je za "streznitev" in "hladnokrvnost": "Glejmo s kritičnim očesom razvojnim faktorjem v obraz in pustimo pompozno frazo drugim, kajti: *ni vse zlato kar se sveti*."⁴⁵

Ogrisova kritična razmišljanja o Češkem vprašanju pa tudi o drugih Masarykovih delih so bila torej ena redkih, ki so bila objavljena v slovenskem časopisu. Težko je presoditi, zakaj na Ogrisovo uničujočo kritiko Masaryka in realizma ni bilo nikakršnega odmeva. Morda predvsem zaradi časa, v katerem je izšla; delovanje Narodno-radikalne struje je bilo v tem času le še formalno, saj se je velik del članstva, t.j. dijaštva priključil Preporodovcem.

⁴⁵ Nav.d., str.16